

DE PUBLIEKE TAAK VAN DE UNIVERSITEIT

Willem Schinkel

Erasmus Universiteit Rotterdam

Schinkel@fsw.eur.nl

Inleiding: de veranderende universiteit

De universiteit is aan verandering onderhevig. Studeren wordt duurder, studierendementseisen worden opgeschroefd, publicatie-eisen worden steeds scherper en worden gekoppeld aan ‘inverdien’-eisen, onderzoekers worden aangemoedigd hun onderzoek te ‘valideren’, onderzoeksgeld wordt schaarser en geldstromen worden verlegd, in Nederland bijvoorbeeld via het ‘topsectorenbeleid’. Ondertussen liggen universiteiten onder vuur omdat wetenschappers frauderen (onder meer in de ‘affaire Stapel’) of omdat ze kennis leveren die niet vertrouwd wordt: medische wetenschappers vaccineren met nanovirussen, sociale wetenschappers praten multiculturalisme goed, klimaatwetenschappers rommelen met de cijfers om hun politieke voorkeur voor mondiale opwarming tot uiting te laten komen, en economen zitten achter de financiële en economische crisis. Eind 18^e eeuw gaven wetenschappers actief vorm aan hun publieke rol door publieken te definiëren die de autoriteit van wetenschappers bevestigden in hun kennisname

van wetenschappelijke resultaten;¹ begin 21ste eeuw worden wetenschappers geconfronteerd met allerlei publieken waar op zo'n manier autoriteit vanuit gaat dat wetenschappers ter verantwoording worden geroepen. De kerntaken van de universiteit (onderwijs en onderzoek) zijn dus aan verandering onderhevig, en de omgeving van de universiteit biedt toegenomen complexiteit. Universiteiten proberen zich op verschillende manieren te heroriënteren. Ze richten strakker georganiseerde studieprogramma's in, beginnen 'university colleges', werken met HBO's samen, focussen zich meer op zogenaamde toponderzoekers en – onderzoeksgroepen, cateren meer voor zogenaamd 'excellente' studenten en proberen tegelijkertijd te 'internationaliseren' door buitenlandse studenten en, in sommige gevallen, promovendi te trekken. Landen als het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten zijn daarvoor aantrekkelijk, vanwege de hoge of verhoogde studiegelden aldaar, maar Azië lonkt vanwege de potentiële grootte van de groeiemarkt.

Universiteiten reageren dus zowel door te *diversificeren* als door te *specialiseren* en te *concentreren* – wat toenmalig staatssecretaris Zijlstra 'profilieren' noemde.² Ze *diversificeren* hun taken door 'university colleges' te

¹ Zie daarover bijvoorbeeld Jan Golinsky's analyse van de ontwikkeling van de chemie in Groot-Brittannië: Golinsky, J. (1992): *Science as Public Culture. Chemistry and Enlightenment in Britain, 1760-1820*. Cambridge: Cambridge University Press.

² Zie: 'Beloning voor kwaliteit en profilering hoger onderwijs', persbericht Rijksoverheid 09-03-2012: <http://www.rijksoverheid.nl/regering/het-kabinet/ministerraad/persberichten/2012/03/09/beloning-voor-kwaliteit-en-profilering-hoger-onderwijs.html> (augustus 2012).

beginnen, door internationale opleidingen op te richten en door steeds meer verbindingen aan te gaan met het hoger beroepsonderwijs en met marktpartijen. Ze *specialiseren* zich door studies of instituten af te stoten (zoals talen als Portugees of Roemeens, die uit Nederland verdwijnen, het Sterrenkundig Instituut in Utrecht of de studie Arabisch, Nieuwperzische en Turkse Talen en Culturen in Nijmegen).³ En ze *concentreren* door het fuseren van departementen en faculteiten (zoals gespecialiseerde talenstudies, die in algemene bacheloropleidingen opgaan, zoals Geesteswetenschappen in Utrecht, of zoals de fusies tussen onder meer Sociale Wetenschappen en Letteren en Psychologie, Pedagogiek en Bewegingswetenschappen aan de VU) of zelfs van hele universiteiten (zoals voorgesteld, zij het niet letterlijk,⁴ voor Leiden, Delft en Rotterdam). Soms leidt dat tot paradoxen, zoals wanneer aan de Rijksuniversiteit Utrecht studies en instituten

³ De komende jaren verdwijnen volgens *NRC Handelsblad* zo'n 30 alfastudies: Funnekotter, B. & J. Pauw (2012): 'Universiteiten schrappen 30 talenstudies, kritiek uit het buitenland'. *NRC Handelsblad*, 15 maart: <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/03/15/universiteiten-schrappen-30-taalopleidingen-kritiek-uit-buitenland/> (augustus 2012). Vergelijk ook het artikel van Rens Bod hierover: Bod, R. (2012): 'Zo verdwijnt de alfa uit de universiteit'. *NRC Handelsblad* 3 maart, Opinie & Debat, pp. 1-3.

⁴ Collegevoorzitter Pauline van der Meer Mohr (EUR) formuleerde e.e.a. in augustus 2011 als 'snuffelen aan elkaar'. Zie: 'Fusie of niet, wel samen verder'. *EM Online*, 23 augustus: <http://www.erasmusmagazine.nl/nieuws/detail/article/3971/>. In haar lezing ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar op 6 september 2011 sprak ze van 'vergaande samenwerking' waarbij een toekomstige fusie niet werd uitgesloten.

opgeheven worden die rendabel zijn,⁵ of die juist het toegenomen belang van ‘validatie’ belichamen, zoals de onderzoeksgroep ‘Natuurwetenschappen en Samenleving’, of die volgens bestaande criteria tot de internationale ‘top’ behoren, zoals het Sterrenkundig Instituut. Ook de nadruk op ‘internationalisering’ lijkt op gespannen voet te staan met het verdwijnen van talen die in de huidige wereld van groot belang zijn (Portugees, Arabisch). Dergelijke paradoxen werden ook door toenmalig staatssecretaris Zijlstra geformuleerd toen die stelde: “De komende jaren houden we goed in de gaten wat de effecten van deze profilering zijn, ook voor wat betreft de breedte van het aanbod aan opleidingen.”⁶

Een ontwikkeling die internationaal gaande is en die voor een deel gezien kan worden als een aanpassing aan deze veranderende eisen en omstandigheden, is de modellering van de universiteit naar een bedrijf. In haar boek *Wannabe U: Inside the Corporate University* geeft Gaye Tuchman een etnografisch verslag van de ontwikkeling van de universiteit tot bedrijf. Daarbij horen onder meer een nadruk op ‘accountability’, op ‘branding’, een bestuursvorm die door ‘managerialism’ (waaronder het New Public Management) wordt geïnformeerd en een nadruk op

⁵ Zie (luister) het radio-interview met Rens Bod van woensdag 11 april 2012 (VARA): http://degidsfm.vara.nl/Fragmenten-detail.9963.0.html?cHash=0645bc3e3c36f040f5c7e92616f77fd4&tx_ttnews%5Btt_news%5D=61303 (augustus 2012).

⁶ Geciteerd op: <http://nos.nl/artikel/351925-30-alfastudies-verdwijnen.html> (augustus 2012).

‘ratings’.⁷ Veel daarvan zal voor medewerkers van Nederlandse universiteiten enigszins bekend voorkomen. Soms ‘commercialisering’ genoemd, is een toename het idee dat de universiteit een bedrijf is,⁸ of naar het beeld van een bedrijf gemodelleerd kan worden, typisch voor wat ‘neoliberalisme’ genoemd kan worden. Daarin staat de markt centraal als model of metafoor voor niet-markten, waaronder overheden.⁹ Neoliberalisme, ook op het gebied van universitair onderzoek en onderwijs, betekent niet dat de overheid afwezig is, maar dat markt en overheid op een nieuwe manier samengaan. Het tekenen van het ‘Kennis- en Innovatiecontract’ in 2012 door toenmalig VSNU-voorzitter Noorda, samen met politici en bestuurders uit bureaucratie en bedrijfsleven is een voorbeeld daarvan, hoewel de eerder, in 1995 opgerichte ‘technologische topinstituten’ al een stap in die richting

⁷ Tuchman, G. (2009): *Wannabe U: Inside the Corporate University*. Chicago: The University of Chicago Press.

⁸ Voor de toename van de commercialisering van de universiteit, zie onder meer: Webster, A. (1994): ‘University-corporate ties and the construction of research agendas’. *Sociology* 28(1): 123-142; Readings, B. (1996): *The University in Ruins*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Bok, D. (2003): *Universities in the Marketplace*. Princeton: Princeton University Press; Slaughter, S. & G. Rhoades (2004): *Academic capitalism and the new economy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press; Washburn, J. (2005): *University Inc.: The Corporate Corruption of Higher Education*. New York: Basic Books. Specifiek over Nederland, zie bijvoorbeeld: Boomkens, R. (2008): o.c.

⁹ Ik hanteer hier een omschrijving van neoliberalisme zoals die in het recente proefschrift van PW Zuidhof gehanteerd wordt: Zuidhof, PW (2012): *Imagining Markets: The Discursive Politics of Neoliberalism*. Erasmus University Rotterdam: School of History, Culture and Communication.

betekenden. Het opstellen van een ‘human capital agenda’, aldus Noorda,¹⁰ is echter typisch voor een Amerikaanse versie van neoliberalisme.¹¹ Nederlands topsectorenbeleid is aan de ene kant concurrentievervalsing, omdat het een zeer nationale alliantie tussen universiteiten en markt behelst. Aan de andere kant is het de neoliberale continuering van een nationaal-statelijke oriëntatie die universiteiten altijd gekenmerkt heeft.¹²

Om te begrijpen waarom dit soort ideeën, net als ideeën over de beperking van universiteiten tot toponderzoek, populair is, is het niet voldoende de ‘uitverkoop van de wetenschap’ te bekritisieren. Het is even ontoereikend politici de schuld te geven of leden van CvB’s als universiteitsvreemde managers voor te stellen. En het lijkt te vroeg om te constateren, zoals Bill Readings in 1996 deed, dat de universiteit ‘in ruins’ is. Al die punten kunnen waarheid bevatten, maar hun waarheid is gediend bij een kritische analyse van de positie van de universiteit en van haar vermogen bij te dragen aan publieke kennis. En het is zaak om, zoals René Boomkens gedaan heeft,¹³ de retoriek van de ‘topkitsch’ en de opkomst van het

¹⁰ Zie het interview met Noorda op de DUB-site: <http://www.dub.uu.nl/artikel/nieuws/vsnu-verwacht-geen-verdere-bezuiniging-op-onderzoek.html> (augustus 2012).

¹¹ Zie: Foucault, M. (2004): *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France. 1978-1979*. Parijs: Gallimard, pp. 225-239.

¹² Zie hiervoor: Readings, B. (1996): o.c.

¹³ Boomkens, R. (2008): *Topkitsch en slow science. Kritiek van de academische rede*. Amsterdam: Van Gennep.

bedrijfsmodel te bekritisieren maar vooral ook te analyseren en zo te begrijpen waarom de huidige ontwikkelingen zich voordoen.

Publieke missies van Nederlandse universiteiten

Hoe geven universiteiten eigenlijk vorm aan hun publieke taak? Een manier om daarnaar te kijken, is de zelfbeschrijvingen van universiteiten nader te bezien. Dat levert beperkingen op, want het gaat om een beschrijvingen die 'officieel' zijn en die expliciet bedoeld zijn om een beeld te produceren, maar de manier waarop universiteiten hun 'missie' omschrijven zegt juist daarom minstens iets over het ervaren relatieve belang van zulke beelden. Praktisch iedere Nederlandse universiteit definieert zijn 'missie' in sterk publieke termen. Ik citeer uit een aantal, te beginnen die van mijn eigen universiteit, de Erasmus: "De Erasmus Universiteit Rotterdam heeft als primaire taken het genereren en overdragen van kennis vanuit een hoge mate van maatschappelijke betrokkenheid. Hiertoe bedrijft de universiteit wetenschap: nieuwsgierig, kritisch, onderzoekend en flexibel, met een sterke internationale oriëntatie."¹⁴ De VU definieert haar missie als volgt, in nog iets sterker publieke termen: "De VU is ambitieus in wetenschappelijk onderzoek en onderwijs en stimuleert de vrije en open communicatie van ideeën. De VU staat voor universele universitaire waarden als academische vrijheid en onafhankelijkheid. In onze naam komt deze onafhankelijkheid tot uitdrukking: vrij

¹⁴ http://www.eur.nl/studiekeuze/erasmus_universiteit/missie_en_strategie/

van kerk, staat en commercie.”¹⁵ De Universiteit van Amsterdam, in iets minder heldere bewoordingen: “De UvA wil een inspirerende, breed georiënteerde, internationale academische omgeving bieden, waarin de talenten van staf en studenten zich optimaal kunnen ontwikkelen. De UvA kenmerkt zich door een kritisch, creatief en internationaal klimaat, een open sfeer en een sterke betrokkenheid bij stad en samenleving.”¹⁶ De Radboud Universiteit: “De Radboud Universiteit Nijmegen is een klassieke, brede universiteit waar kwaliteit volgens internationale standaarden voorop staat. Binnen deze universiteit zijn vier wetenschapsdomeinen vertegenwoordigd: alfa, bèta, gamma en medisch. Alle vier zijn ze verankerd in en betrokken bij de samenleving. Medewerkers onderhouden banden met docenten, onderzoekers en studenten van andere universiteiten en met maatschappelijke organisaties in binnen- en buitenland.” En onder het kopje ‘Studentgericht’: “De Radboud Universiteit Nijmegen is een studentgerichte onderzoeksuniversiteit. De universiteit weet zich verantwoordelijk voor de persoonlijke ontwikkeling en ontplooiing van haar studenten. Vanuit die visie beschouwt ze de student niet als een ‘consument van onderwijs’, maar als iemand die zelf de verplichting op zich neemt voor een actieve inbreng in de eigen vorming.”¹⁷ Uit de missie van de Rijksuniversiteit Leiden: “Het onderzoek richt zich op kennisvermeerdering en innovatie en draagt bij aan welvaart, welzijn en cultuur

¹⁵ <http://www.vu.nl/nl/over-de-vu/profiel-en-missie/missie-kernwaarden-en-ambities/index.asp>

¹⁶ http://www.uva.nl/over_de_uva/profiel-en-missie/profiel-en-missie.cfm

¹⁷ http://www.ru.nl/over_de_universiteit/missie_en_visie/

in een duurzame samenleving. (...) We laten ons inspireren door de wetenschappelijke en maatschappelijke vragen van de toekomst.”¹⁸ En de Universiteit Utrecht omschrijft als haar doelen: “jonge mensen academisch vormen, nieuwe generaties onderzoekers opleiden, academici opleiden die kennis en professionele vaardigheden combineren, grensverleggend onderzoek doen, bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken.”¹⁹

Steeds zijn deze omschrijvingen te vinden onder een pagina die ‘profiel en missie’ heet, maar duidelijk wordt dat de profielen en de missies sterk op elkaar lijken: ze benadrukken de top in onderwijs en onderzoek, een internationale oriëntatie, et cetera. Wat ze vooral benadrukken is een aantal publieke waarden, variërend van onderwijs tot oplossingen voor maatschappelijke problemen. Twee van de geciteerde universiteiten benadrukken zelfs dat ze de universiteit niet als een bedrijf beschouwen. Zulke missies zijn natuurlijk enigszins algemeen en zelfs vaag, meer wensbeelden of uithangborden dan praktijkbeschrijvingen. Nederlandse universiteiten zijn echter alle (op een enkele na) ‘publiek’. Maar dat wil niet zeggen dat ze niet ook privaat gefinancierd worden, direct (via derde geldstroom onderzoek), of indirect (via de eigen bijdragen van studenten en hun ouders aan het collegegeld). Universiteiten runnen tegenwoordig bovendien in toenemende mate studentenhuisvesting, bijvoorbeeld via ‘university colleges’, ze hebben soms ziekenhuizen, runnen adviesdiensten en zijn zich in het algemeen steeds sterker

¹⁸ <http://www.over.leidenuniv.nl/profiel/missie-universiteit-leiden.html>

¹⁹ <http://www.uu.nl/university/utrecht/nl/Profielenmissie/Pages/default.aspx>

gaan diversificeren, waardoor hun publieke profiel meer diffuus geworden is. Universiteiten zeggen dus publieke taken na te streven, maar hun publieke karakter is diffuus, en bovendien zijn ontwikkelingen gaande (zoals neoliberalisering) die het publieke karakter van universitaire missies tegen lijken te spreken. Om die ontwikkelingen van context te voorzien, zou ik eerst een aantal transformaties historische die de universiteit heeft ondergaan kort willen belichten. Alleen dan kunnen huidige veranderplannen goed begrepen worden, en kunnen ook alternatieven geformuleerd worden.

Drie transformaties van de universiteit

Ik wil daarom eerst kort stilstaan bij de historische context van de publieke taak van de universiteit en van de druk die momenteel op de universiteit staat. De socioloog Craig Calhoun stelt dat de universiteit zoals wij die kennen in de 19^e en 20ste eeuw drie belangrijke transformaties heeft ondergaan.²⁰ De eerste transformatie voltrok zich in de 19^e eeuw, en betrof het samengaan van onderzoek en onderwijs. Eerder stond onderwijs centraal op universiteiten en bijvoorbeeld Kardinaal Newman zag nog geen reden waarom er studenten op een universiteit dienden te zijn als dat een plek voor onderzoek zou zijn. In de 17^e en 18^e eeuw ontstonden academies en onderzoeksinstellingen buiten de universiteit, die te zeer met scholastieke en niet-empirische speculatie werd geassocieerd (reden voor Alfred North Whitehead om de wetenschappelijke revolutie als een ‘anti-intellectualist

²⁰ Calhoun, C. (2006): ‘The University and the Public Good’. *Thesis Eleven* 84: 7-43.

movement' te omschrijven)^{21,22} Pas in de 19^e eeuw werden dergelijke instellingen ondergebracht binnen universiteiten, die daardoor een cruciale transformatie ondergingen. Vanaf toen werden onderzoek en onderwijs gecombineerd. In zekere zin was dat een herstel van een oudere, scholastieke situatie, maar aangepast aan een tijd waarin gediplomeerde professies opkwamen, waarvoor de universiteit een cruciale rol vervulde.

De tweede transformatie komt uit de 20ste eeuw en heeft te maken met de toegenomen toegang tot de universiteit. In de vorige eeuw is het aantal studenten exponentieel gestegen, en universiteiten zijn cruciaal geworden in zowel de diplomering van elites²³ als in de diplomering van de middenklasse.²⁴ De *Atlas van het onderwijs* uit 2008 laat zien dat in 2008 bijna tien keer zoveel studenten in het hoger onderwijs studeerden dan in 1950. In 1950 studeerde 5% van de 18- tot 25-jarigen; in 2008 was dat 36%.²⁵ Internationaal zijn soortgelijke cijfers te zien. In de VS gingen in 1930 1,5 miljoen studenten naar college of universiteit; in 2006 was

²¹ Whitehead, A.N. (1925): *Science and the Modern World*. New York: Mentor Books, p. 9.

²² Burke, P. (2000): *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*. Cambridge: Polity, pp. 44-49.

²³ Zie bijvoorbeeld: Bourdieu, P. (1996): *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity.

²⁴ Met Calhoun laat ik hier in het midden of Bourdieu gelijk heeft in zijn stelling dat sociale mobiliteit via onderwijs toegang een sociale mythe is, en dat toegenomen diplomering tot diplomainflatie geleid heeft. Het thema is niettemin belangrijk gegeven hedendaagse discussies over 'excellence' in onderwijs en over 'selectie aan de poort'.

²⁵ *De atlas van het onderwijs* (2008). Groningen: Noordhoff Uitgevers, p. 18.

dat 17,3 miljoen. Dat was twee derde van de jonge mensen in de VS, vergeleken met 3% aan het eind van de 19^e eeuw. In Groot Brittannië steeg het aantal studenten van 25 duizend aan het begin van de 20ste eeuw tot 1,2 miljoen aan het eind van die eeuw.²⁶

De derde transformatie is nog recenter en behelst een toename in onderzoeksgelden, een daaraan gerelateerde interne differentiatie van de universiteit en een transformatie van de financiering van zowel onderzoek als onderwijs. Onderzoek uit de eerste geldstroom wordt schaarser. Onderzoek uit de tweede geldstroom wordt competitiever en daarmee ook schaarser, die tweede geldstroom is internationaler geworden, en er is een derde geldstroom bijgekomen. Bij de opening van het academisch jaar in september 2012 maakten verschillende collegevoorzitters daarom duidelijk dat ze meer onafhankelijkheid wensten van NWO en zich meer op Europa (European Research Council) zouden gaan richten.²⁷ De recente ontwikkeling naar 'Topsectorenbeleid' maakt bovendien duidelijk dat tweede en derde geldstroom aan elkaar gekoppeld raken, zoals ook via een instituut als NICIS al gebeurt. Deze derde transformatie behelst een grotere competitie tussen onderzoekers en universiteiten, maar ook tussen faculteiten binnen

²⁶ Calhoun, C. (2006): o.c., p. 14. Niettemin werd in de jaren 80 van de vorige eeuw in de VS gewaarschuwd voor de demografische ontwikkeling, die voor het eerste sinds de 19e eeuw tot een afname in potentiële studenten zou kunnen leiden. Zie: Tuchman, G. (2009): o.c., p. 54.

²⁷ Het meest expliciet deed Pauline van der Meer Mohr dat, CvB-voorzitter van de Erasmus Universiteit: Meer Mohr, P. van der (2012): 'Defying Gravity. Opening Academic Year 2012 Erasmus University Rotterdam'. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

universiteiten. 'Rankings' worden daarom belangrijker, en een onverzadigbare lijstjeslust heeft zich meester gemaakt van het universitaire veld. Nieuwe financieringsmodellen en organisatiemetaforen doen de ronde, waaronder de vermarkting of commercialisering van de universiteit. De vraag is hoe die vermarkting zich verhoudt niet alleen tot de zelfbeschrijving van universiteiten, maar ook tot wat de publieke taken van de universiteit zijn.

De publieke taken van de universiteit

Wat zijn dan de publieke taken van de universiteit? Ik wil hier een voorstel doen voor een vierledige omschrijving daarvan, maar ik moet er direct bij zeggen dat er natuurlijk discussie over is, discussie die bovendien op het moment erg actueel is, zij het dat die discussie vaak meer over de wetenschap dan over de universiteit gaat. In verschillende wetenschappelijke disciplines bestaan internationaal, maar ook binnen Nederland, discussies over de publieke functie van de wetenschap. Dergelijke discussies bevinden zich met name in de hoek van de sociale wetenschappen, van oudsher meer aanwezig in de publieke sfeer. Zo zijn er discussies over 'publieke sociologie',²⁸ 'publieke criminologie',²⁹ 'publieke sociale

²⁸ Zie bijvoorbeeld: Burawoy, M. (2005): 'For Public Sociology'. *American Sociological Review* 70: 4-28.

²⁹ Zie bijvoorbeeld: Chancer, L. & E. McLaughlin (2007): 'Public criminologies. Diverse perspectives on academia and policy'. *Theoretical Criminology* 11(2): 155-173.

geografie³⁰ en ‘publieke economie’.³¹ In geesteswetenschappelijke hoek wordt op verschillende manieren beargumenteerd dat de geesteswetenschappen praktisch nut hebben – voor Martha Nussbaum hebben ze een cruciale rol in de democratie en in de economie,³² voor Rens Bod hebben ze een nog directer praktische rol omdat ze bijdragen aan technische innovatie.³³ Maar er wordt, zeker in Nederland, relatief weinig gereflecteerd op de publieke taak van *de universiteit*. De publieke taak – of, in verwaterde zin: het praktisch nut – van de wetenschap staat centraal, en meer specifiek de publieke taak van geïsoleerde wetenschappelijke disciplines. Wetenschap wordt dus doorgaans publiek relevant geacht, maar alleen op gefragmenteerde wijze; iedere wetenschap, zo lijkt het, heeft een eigen specifieke publieke bijdrage te leveren, een bijdrage die niet slechts qua inhoud, maar ook qua vorm verschilt, getuige bijvoorbeeld het verschil tussen ‘publieke sociologie’ en ‘publieke criminologie’. In de laatste discussie wordt onder ‘publiek’ veel sneller

³⁰ Zie bijvoorbeeld: Fuller, D. (2008): ‘Public geographies: taking stock’. *Progress in Human Geography* 32(6): 834-844.

³¹ Zie bijvoorbeeld: Reinert, E.S. (2012): ‘Economics and the Public Sphere: The Rise of Esoteric Knowledge, Refeudalization, Crisis and Renewal’. *Transformations of the Public Sphere* blog, permanent link: <http://publicsphere.ssrc.org/reinert-economics-and-the-public-sphere/>

³² Nussbaum, M. (2011): *Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft*. Amsterdam: Ambo, pp. 25-26.

³³ Bod, R. (2010): *De vergeten wetenschappen. Een geschiedenis van de humaniora*. Amsterdam: Bert Bakker, pp. 430ff.

‘public policy’ verstaan dan in de eerste, waar ‘public sociology’ juist onderscheiden wordt van ‘policy sociology’.

Wanneer wetenschappers hun publieke taak te zeer in disciplinaire termen vatten, is enerzijds de vraag of ze werkelijk het publiek belang dienen – dat immers met disciplinair georganiseerde schotten niet per se gediend is – terwijl anderzijds gevraagd kan worden wat de publieke taak van de universiteit als kennisinstituut nog is of kan zijn. Het is van belang te reflecteren op het publiek belang van wetenschap niet alleen in disciplinaire maar ook in universitaire zin.

De publieke taak van de universiteit is denk ik viervoudig en sterk verbonden met democratische idealen. Ze bestaat uit: 1) het doen van vrij onderzoek; 2) het verzorgen van toegankelijk onderwijs; 3) het beheren van kennis; en 4) het komen tot publieke kennis.

1. *Vrij onderzoek*

Een eerste publieke functie bestaat uit het uitvoeren van *vrij onderzoek*. Het vrije onderzoek, een verworvenheid van strijd die in de Verlichting en de 19^e eeuw gewoed heeft, is een voorwaarde voor een democratie. Je hoeft geen Peirce of Popper te zijn om vrije falsificatie van meningen of vrije consensusvorming als fundamenteel voor democratie te zien. Juist omdat, zoals Bacon al stelde, kennis macht is, is vrij onderzoek een publieke taak. In voorafgaande eeuwen werd aan vrij onderzoek bovendien de verwachting gekoppeld dat de vooruitgang in meest algemene zin gebaat was bij het bestaan van vrij onderzoek. Vrij onderzoek

betekent dat onderzoek zo onafhankelijk mogelijk is van de markt, maar ook van door de staat opgelegde vormen van politieke ideologie³⁴ – en dat kunnen natuurlijk marktideologieën zijn.

2. *Toegankelijk onderwijs*

Onderwijs is een tweede publieke taak van de universiteit. Onderwijs is natuurlijk een privaat goed als het gaat om de vorming van een individu en om het vergroten van diens baankansen. Maar de vorming van individuen – in meervoud – en trouwens ook het opleiden van mensen met baankansen, is een publiek goed. Onderwijs is een publiek goed omdat een democratie gebaat is bij opgeleide mensen. Democratisch burgerschap en de actieve controle van de politiek door het volk vereist een zeker opleidingsniveau. De universiteit draagt daaraan bij door toegankelijk te zijn voor studenten met een uiteenlopende klasse-achtergrond. Hoewel daarvoor sterk afhankelijk van de kwaliteit en toegankelijkheid van lager en middelbaar onderwijs, en van politieke besluitvorming, heeft de universiteit tot taak te doen wat het kan die toegankelijkheid groot te houden (onder meer via een breed aanbod en een brede werving, via interne controles op het wegen van klasse-indicatoren als taal, en via steun aan en middelen die ook voor niet-‘excellente’ studenten beschikbaar is).

³⁴ Het laatste punt wordt sterk benadrukt door Karl Jaspers: Jaspers, K. (1980 [1946]): *Die Idee der Universität*. Berlijn: Springer.

3. *Kennisbeheer*

Een derde publieke taak van de universiteit ligt in het bewaren, heroverwegen en reproduceren van kennis. Universiteiten zijn kennisarchieven en ze hebben een in onze tijd uitzonderlijke lange termijnvisie. Het beheer van dat archief, alsmede het toepassen van bestaande kennis op nieuwe contexten, is een publieke taak van de universiteit. Het zelfbegrip van een tijd hangt mede af van de manier waarop ze zich verhoudt tot haar eigen kennisarchief. Zonder universiteiten vindt op veel gebieden een groot kennisverlies plaats, en daarmee een begripsverlies omdat kennis opties, zij het geen zekerheid, biedt. Dat is intrinsiek onwenselijk, maar ook inefficiënt, in geval men later het wiel opnieuw uitvindt.

4. *Publieke kennis*

Een vierde taak ligt in het verzorgen van wat publieke kennis genoemd kan worden. Publieke kennis is kennis die beschikbaar is, die gedeeld wordt en die niet exclusief is. Het is belangrijk te herinneren dat kennis tijdens de eeuw van de ‘wetenschappelijke revolutie’ per definitie publiek was, omdat mensen als Boyle (die buiten universiteiten om werkten) hun experimenten aan een publiek presenteerden om zo onomstotelijk vast te stellen dat ze tot correcte kennis leidden.³⁵ Publieke kennis ontstaat door publieke communicatie van universiteiten en door deelname aan publieke debatten die wetenschappers leveren. Juist in een

³⁵ Zie hierover: Stewart, L. (1993): *The Rise of Public Science. Rhetoric, Technology and Natural Philosophy in Newtonian Britain, 1600-1750*. Cambridge: Cambridge University Press.

kennismaatschappij is de rol van wetenschappers in publieke oordeelsvorming groot. Daarbij moet in de gaten gehouden worden dat ‘het publiek’ niet bestaat, evenmin als ‘de publieke opinie’. Wetenschappers hebben veelal te maken met een veelvoud aan publieken die zich, in de conceptie van John Dewey, vormen op basis van bepaalde ‘issues’.³⁶ Dat is een reden waarom ‘maatschappelijke relevantie’ een term is die te kort schiet. Zoals een collega van me onlangs zei over een gezamenlijk onderzoeksvoorstel over veiligheid en risico: is het onderzoek relevant voor staten, die aan beter risicomanagement kunnen doen, of voor mensenrechtenactivisten, die beter weten hoe risicomanagement inbreuk maakt op grondrechten?

Publieke kennis is een vitaal onderdeel van wat een publieke sfeer genoemd kan worden. Jürgen Habermas heeft de opkomst daarvan in West Europa beschreven als een ruimte los van overheid en markt waarin kennis in normatieve discussies ingebracht kon worden.³⁷ Hoewel hij ook de ondergang van het ideaal van die ‘burgerlijke openbaarheid’ beschreef, blijft de publieke sfeer een alom erkend kenmerk van een democratie. Wetenschappers hebben een publieke taak die nauw met dit democratisch ideaal verbonden is. Ze verzorgen niet alleen vrij onderzoek en onderwijs, maar ze dragen idealiter actief bij aan de publieke sfeer. Wanneer ze zich daartoe te goed voelen, zijn ze zich onvoldoende bewust van het belang daarvan voor hun eigen autonomie. Want juist een het gebrek aan een eigenstandige

³⁶ Dewey, J. (1950): *The Public and its Problems*. Athens: Swallow Press.

³⁷ Habermas, J. (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied & Berlijn: Luchterhand.

publieke sfeer betekent dat alle buffers ontbreken voor het bestrijden van inbreuken van ofwel markt ofwel overheid in autonome domeinen als de wetenschap.

Bedreigingen voor de publieke taak van de universiteit

Deze vier taken staan alle onder druk, en hoewel dat waarschijnlijk altijd wel zo is geweest, is de druk op de publieke taak van de universiteit tegenwoordig, nu die druk bijvoorbeeld gepaard gaat met (dreigende) reorganisaties, reden tot reflectie.

1. Vrij onderzoek onder druk

Discussies over de publieke taak van de universiteit monden nog al eens uit in opvattingen waarin die publieke taak vooral in private termen gedefinieerd wordt, als samenwerking met bedrijfsleven bijvoorbeeld. Alternatief wordt ‘publiek’ heel snel opgevat in termen van overheidsbeleid. Beide zijn shortcuts die de publieke taak van de universiteit te zeer beperken door het vrije onderzoek onder druk te zetten. Het vrij onderzoek staat onder druk onder meer omdat de belangen en de geldbedragen die ermee gemoeid zijn zo immens zijn.³⁸ Dat leidt tot een verandering in de richting van fundamenteel naar toegepast onderzoek – wat op zich overigens een misleidende tegenstelling is. Meer specifiek komen de instrumentele, technische of beleidsmatige toepassingen van kennis meer centraal te staan. Dat kan gedaan

³⁸ Ik ga hier voorbij aan meer specifieke (i.p.v. generieke) bedreigingen voor vrij onderzoek, zoals die te maken hebben met intellectuele eigendomsrechten.

worden in termen van ‘maatschappelijke relevantie’ of rechtstreeks in de vorm van ‘utilisatie’. We moeten daarover niet naïef kritisch zijn door in sjablonen van privaat versus publiek te denken. De ontwikkeling in de richting van de noodzaak instrumentaliteit van kennis vindt ook plaats *binnen* de kaders van de publieke financiering van onderzoek. Het is zeker niet zo dat private financiering van onderzoek *a priori* de onderzoeksvrijheid beperkt. Daar kennen we voorbeelden van in relatie tot de farmaceutische industrie, zoals bijvoorbeeld beschreven door oud Harvard president Derek Bok³⁹ en in Nederland door Köbben en Tromp,⁴⁰ maar private financiering van onderzoek staat zeker niet per se op gespannen voet met vrij onderzoek, zoals de prominentie van private onderzoekslaboratoria in de 20ste eeuw, zoals Bell labs of Kodak Research Laboratories laten zien.⁴¹ Private R&D wordt bovendien mede met publiek geld gefinancierd, in Nederland tegenwoordig via de WBSO (Wet Bevordering Speur- en Ontwikkingswerk), wat de verwevenheid tussen publiek en privaat nog verder illustreert. Het is natuurlijk een risico de universiteit te zeer te modelleren als outsource capaciteit van R&D voor het bedrijfsleven – het kan blijken dat bedrijven hun R&D liever in huis hebben, zoals veel technologiebedrijven vrijwel alleen nog hun R&D in eigen beheer hebben. Marktwerking in de universiteit maakt onderzoek bovendien potentieel duur: het

³⁹ Bok, D. (2003): o.c.

⁴⁰ Köbben, A.J.F. & H. Tromp (1999): *De onwelkome boodschap. Of hoe de vrijheid van wetenschap bedfreigd wordt*. Amsterdam: Mets & Schildt, h. 5-6.

⁴¹ Voor een geschiedenis van Bell labs, zie bijvoorbeeld: Gertner, J. (2012): *The Idea Factory. Bell Labs and the Great Age of American Innovation*. New York: Penguin.

loont voor onderzoekers om kostenintensieve onderzoeksprojecten op te zetten. Vanuit het publiek belang gezien betekent dat dat steeds meer onderzoekers steeds duurder onderzoek doen, en daar is het publiek belang niet zonder meer mee gediend.

Toch is het van belang te herhalen dat private financiering het vrije onderzoek kan, maar niet hoeft te bedreigen, en hetzelfde geldt voor publieke financiering.⁴² In Nederland hebben Köbben en Tromp laten zien dat juist ook onderzoek in opdracht van ministeries de vrijheid van onderzoek kan bedreigen.⁴³ De instrumentalisering van kennis is in beide gevallen de achterliggende bedreiging voor vrijheid van onderzoek. Vrij onderzoek moet zich immers ook tegen de instrumentele of beleidsmatige status quo kunnen richten en moet discussies openen die buiten de bestaande discussiekaders vallen.⁴⁴

Een tweede bedreiging voor vrij onderzoek ligt in de bureaucratische rationalisering waarmee wetenschappers beoordeeld worden. Voor publieke wetenschap is het van belang dat wetenschappers zich binnen de universiteit vrij voelen hun werk te ervaren als een ‘beroep’ in de dubbele zin die Max Weber

⁴² Vergelijk hier: Calhoun, C. (2009a): ‘Academic Freedom: Public Knowledge and the Structural Transformation of the University’. *Social Research* 76(2): 561-598 (pp. 580-581).

⁴³ Köbben, A.J.F. & H. Tromp (1999): o.c., h. 4.

⁴⁴ Zie: Bourdieu, P. (1997): *Les usages sociaux de la science. Pour une sociologie clinique du champ scientifique*. Parijs: INRA, p. 74: “je pense qu’une des responsabilités des scientifiques, en tout cas des sciences sociales, mais peut-être plus largement, c’est aussi d’être attentive à tous ces problèmes qui n’accèdent pas à la formulation.”

daaraan gaf: een beroep en een roeping.⁴⁵ Al te gebureaucratiseerde criteria en beoordelingen zitten de wetenschap als ‘persoonlijke ervaring’ in de weg.⁴⁶ In Nederland bestaat vaak de misvatting dat elders in de wereld vooral in ‘journals’ gepubliceerd wordt. Men gaat dan voorbij aan het feit dat de VS, waaraan het voorbeeld vaak ontleend wordt, ook ‘book departments’ kennen, waar een wetenschapper gevraagd wordt eens in de tien jaar een boek bij een gezaghebbende uitgever te publiceren. Een dergelijk format geeft, althans in een aantal disciplines, meer ruimte aan onderzoek dat zich niet in hapklare brokken laat opdelen. Het evaluatiesysteem dat de wetenschap voor zichzelf ontwikkeld heeft – in tandem overigens met een meer brede toename van evaluatie, monitoring en accountabilitypraktijken – staat soms op gespannen voet met de vrijheid onderzoek naar eigen inzichten in te richten. Enige vorm van evaluatie is echter noodzakelijk, en de houding van de wetenschapper die klaagt over publicatiecriteria is soms al te onwetenschappelijk – veronderstellend namelijk dat niemand een wetenschapper lastig mag vallen in zijn of haar op genialiteit gebaseerde autonomie.

2. *Onderwijs onder druk*

De toegenomen toegang tot het hoger onderwijs heeft in de Verenigde Staten geleid tot een hiërarchisering van universiteiten. Die hiërarchisering loopt niet per se

⁴⁵ Weber, M. (1988): ‘Wissenschaft als Beruf’, in: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), pp. 582-613.

⁴⁶ Zie, voor het belang daarvan: Jonas, H. (1987): *Wissenschaft als persönliches Erlebnis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

langs privaat/publieke lijnen, omdat een publieke universiteit als The University of California een hoge reputatie heeft, net als een private universiteit als Harvard. Bovendien is het onderscheid diffuus omdat het ‘publieke’ UC Berkeley massaal privaat gefinancierd onderzoek kent en het ‘private’ Harvard evenzeer publiek gefinancierd wordt, alleen al in de indirecte vorm van belastingvrijstellingen.⁴⁷ Bij toegenomen toegang tot universitair onderwijs is hiërarchisering van universiteiten in de Verenigde Staten echter wel de manier geweest waarop statusverschillen blijvend via onderwijs tot uitdrukking konden komen. Grote toegang tot het systeem werd, aan de top van het systeem, tegengegaan door klassegebonden exclusiviteit.

In Nederland is dat niet gebeurd – in tegendeel, het HBO is zelfs in de richting van de universiteit gekropen, en wellicht, gezien de instrumentalisering van kennis, is het omgekeerde ook het geval geweest. Wat in Nederland echter op dit moment gebeurt, is een *universiteitsinterne hiërarchisering*. Universiteiten cateren voor ‘topstudenten’ die ze van het label ‘excellence’ voorzien. ‘Honours programs’ schieten daarom als paddenstoelen uit de grond, met de ietwat paradoxale achtergrond dat het de overheid is die wil dat binnenkort 8% van alle studenten op de een of andere manier in een ‘honours’ programma participeert. Ook hier gaan publieke eisen samen met een bedreiging van de publieke taak van de universiteit. Tegen de toegenomen toegang tot het universitair onderwijs en de potentieel emancipatoire effecten daarvan, wordt dus momenteel een nieuwe

⁴⁷ Zie: Calhoun, C. (2006): o.c., pp. 27-30.

exclusiviteit opgetuigd die binnen de universiteiten tot parallelle hiërarchieën leidt. Ook het ‘selecteren aan de poort’ is een techniek die alles te maken heeft met de toegenomen toegang van de universiteit. In de flirt met de ‘top’ wordt de rest van de onderwijsladder een vorm van ballast, terwijl in het opbouwen van die ladder een van de belangrijkste publieke taken van de universiteit ligt – bovendien is de rest van de ladder onontbeerlijk voor de ‘verdienmodellen’ waarop Nederlandse universiteiten bestaan.

De beweging naar klassegebonden exclusiviteit van het universitair onderwijs laat zich ook financieel uitdrukken. In 1995 bestond nog slechts 11% van alle studiefinanciering in de vorm van een lening. In 2005 was dat gestegen tot 39%. In dezelfde tijd is de ouderbijdrage aan het les- en collegegeld verdubbeld.⁴⁸ Beide ontwikkelingen betekenen een grotere private bijdrage aan het universitair onderwijs. Het voordeel van zulke private financiering is de mogelijke claim op kwaliteit die studenten en ouders maken. Het nadeel ervan ligt in het feit dat kwaliteit vooral als individuele baankans gezien wordt. Het publieke karakter van onderwijs als voorwaarde voor en ontwikkeling van democratisch burgerschap raakt daarmee op de achtergrond. Bovendien is de ouderbijdrage extreem klassegebonden. Studenten wiens ouders niet bij kunnen dragen, zullen meer moeten lenen, waardoor zich financieringsproblemen vertalen in toekomstige generaties – precies de intergenerationele reproductie van ongelijkheid die de vergrote toegang tot het hoger onderwijs potentieel kon dempen. Anno 2012 hebben

⁴⁸ *De atlas van het onderwijs*, p. 18, 29.

politieke partijen van GroenLinks tot VVD plannen voor een zogenaamd ‘sociaal leenstelsel’, waarbij de studiebeurs van begin af aan een lening gaat zijn. Dat zal ongelijkheid naar alle waarschijnlijkheid versterken, en bovendien vreest bijvoorbeeld de HBO-raad voor een verlaging van de instroom met 20 tot 30 duizend studenten. Hoe dat voor universiteiten (of voor het HBO) uitpakt, is voor invoering moeilijk in te schatten, maar dat het de toegang tot het onderwijs, en vooral de klassegebonden last daarvoor, zwaarder maakt, lijkt te verwachten.

3. *Kennisbeheer onder druk*

Het kennisbeheer van universiteiten staat onder druk omdat universiteiten concurrentie hebben gekregen van bedrijven, van allerhande ‘expertise centra’ en van digitale archieven zoals het internet. De universitaire intellectueel is niet langer de ‘wetgever’ in zaken van kennis die hij of zij ooit was,⁴⁹ hij of zij heeft concurrentie gekregen van de ‘expert’ en is op zijn best nog een interpreter temidden van niet-academische interpreten. Dat leidt ertoe dat veel wetenschappers zich tegenwoordig ook als ‘expert’ profileren, en dat heeft het gevaar in zich dat hun horizon verkleind wordt tot die thema’s waarop vraag naar experts is.

De universiteitsinterne organisatie is echter tevens een bedreiging voor het kennisbeheer. De steeds verder toenemende differentiatie – in faculteiten, vakgroepen, onderzoeksgroepen en projectgroepen – leidt ertoe dat kennis steeds

⁴⁹ Bauman, Z. (1987): *Legislators and Interpreters. On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.

discreter wordt, terwijl de wereld waarop die kennis betrekking heeft continu is. Alle retoriek rond ‘interdisciplinariteit’ ten spijt wordt het bovendien moeilijker dwarsverbanden te zien. Een aan mijn eigen vakgebied gerelateerde ontwikkeling is de opkomst van binnen de economie als revolutionair ontvangen concepties als ‘bounded rationality’ en van psychologische inzichten omtrent economisch gedrag. Weinig sociologen zullen verbaasd zijn geweest over zulke inzichten, omdat de grondleggers van de sociologie al, naar goed Verlichtingsgebruik, de grenzen aan de rationaliteit hadden benadrukt. Interuniversitaire schotten vormen zo een bedreiging voor een optimaal beheer van kennis, voor de blijvende reproductie en hernieuwde confrontatie ervan met het heden en met publieken die die kennis permanent transformeren – kennis is pas kennis als hij buiten het kennisarchief komt.

4. *Publieke kennis onder druk*

Het publiek maken van kennis, en zo het aangaan van de confrontatie tussen kennis en publieken (met de transformatie van kennis die daar het gevolg van is), is een cruciale publieke taak van de universiteit. Een probleem dat universiteiten hebben is dat kennis, juist in een kennismaatschappij, permanent omstreden is.⁵⁰ Een kennismaatschappij draait om kennis, en dus is kennis meer dan ooit macht.

⁵⁰ Zie, voor een praktische uitwerking van deze paradox op het gebied van wetenschappelijk beleidsadvies in de gezondheidszorg: Bijker, W.E., R. Bal & R. Hendriks (2009): *The Paradox of Scientific Authority. The Role of Scientific Advice in Democracies*. Cambridge, MA: MIT Press.

Dat is een reden waarom kennis omstreden is. Een andere reden is dat een kennismaatschappij, meer nog dan om kennis, wellicht vooral om onzekerheid draait. De financialisering van de economie maakt duidelijk dat onzekerheid een structuurkenmerk van onze economie geworden is, meer nog dan het altijd al was onder condities van marktgestuurde prijsvorming en goederenallocatie. In het algemeen geldt: veel kennis betekent veel onzekerheid. Meer kennis levert niet perse betere beslisregels op in contexten van onzekerheid. In tegendeel: meer kennis kan tot meer onzekerheid leiden, alleen al tot de vraag of de nieuw opgedane kennis klopt, hoe hij zich verhoudt tot andere kennis, tot eerder tijden et cetera.⁵¹ Publieke kennis is dus eerder te zien in termen van wat Dewey ‘intelligence’ noemt, hetgeen Robert Westbrook mooi omschreven heeft als een “way of knowing in a world without certainty.”⁵²

Publieke kennis betekent dus bijna per definitie ook: publieke contestatie van kennis. Daarop moeten universiteiten en universitair onderzoekers zich instellen in hun publieke communicatie. Wars van door henzelf ondoordacht opgebouwde maar naarstig gecultiveerde stereotypen als ‘postmodern relativisme’ zijn wetenschappers vaak geneigd te denken dat zij ‘de waarheid’ in pacht hebben, een waarheid die eens en voor altijd vast staat en die ze de maatschappij als het ware van buitenaf mededelen. Niet alleen ligt daarin een naïef model van kennisdisseminatie en –

⁵¹ Zie, voor een uitwerking van dergelijke vragen omtrent kennis, risico en onzekerheid: Luhmann, N. (1991): *Soziologie des Risikos*. Berlijn: Walter de Gruyter.

⁵² Westbrook, R.B. (1991): *John Dewey and American Democracy*. Ithaca: Cornell University Press, p. 357.

transmissie aan ten grondslag, ook wordt miskend dat wetenschap een paradigmagebonden praktijk is die op basis van contingent georganiseerde consensus opereert.⁵³ Wie in de publieke sfeer opereert, zal opnieuw naar consensus moeten streven of, wellicht belangrijker nog, moeten leren leven met *goed geïnformeerde dissensus*.

Naast zulke belemmeringen voor publieke kennis, die liggen in de sfeer van de *opvattingen* van wetenschappers over de relatie tussen wetenschap en de publieke sfeer, liggen belemmeringen voor publieke kennis in de *organisatie* van universitaire wetenschap. Wat in de wetenschap ‘publiceren’ heet, is welhaast een *contradictio in terminis* geworden. Nog afgezien van het feit dat publiceren bij voorkeur plaatsvindt in tijdschriften die alleen al vanwege hun prijs ontoegankelijk zijn voor bredere publieken, en ook afgezien van het specialistische en dus doorgaans ontoegankelijke karakter van wetenschappelijke publicaties, is ‘publiceren’ op weinig manieren te zien als het werkelijk ‘publiek’ maken van kennis. Het dient vooral wetenschapsinterne communicatie, en zodoende draagt publiceren meer bij aan de sluiting van wetenschap voor haar omgeving dan aan de opening van wetenschap voor publieken. Zulke sluiting en zulke publicatie moet er zijn, dat vereist de vrijheid van onderzoek, maar ‘publicatie’ behelst meer. Wetenschappers zouden er minstens een gediversificeerde publicatiestrategie op na

⁵³ Voor een beschrijving van de paradox van op consensus gebaseerde kennis over een van consensus onafhankelijke wereld, zie: Latour, B. (1987): *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 98-99.

moeten houden, en evaluatiesystemen zouden daarin moeten kunnen voorzien. Op dit moment kennen wetenschappers binnen universiteiten weinig ‘incentives’ om hun publicatiestrategie te diversificeren. Statusonderscheidingen zijn met name verbonden aan ‘peer reviewed A-journal publicaties’. Voor de internationale discussie die wetenschap tegenwoordig is, zijn zulke publicaties onontbeerlijk. Tegelijkertijd betekent hun nagenoeg exclusieve bevoorkeuring dat het publiek karakter van kennis op de achtergrond komt.⁵⁴ Ze zijn een teken van in te grote zelfreferentialiteit doorgeschoten autonomie (die, omdat er een hiërarchie mee wordt vastgesteld, door velen als heteronomie wordt ervaren). Goed publicerende wetenschappers kunnen al te gemakkelijk denken dat ze ook goede wetenschappers zijn, dat ze op grond van eigen merites hun plek verdienen. Ook met zulke private legitimaties van posities is het publiek belang van de universiteit niet per se gediend. Zulke geslotenheid kan gecompenseerd worden door optredens van een Robbert Dijkgraaf in *De wereld draait door*, maar bij gebrek aan staande praktijk zijn zulke optredens vooral een ‘public relations event’, en ‘public relations’ zijn iets anders dan het publiek belang van de universiteit.

Tenslotte zijn hier ook verscherpte publicatiecriteria en de interne differentiatie van wetenschapsgebieden te noemen als een bedreiging voor publieke kennis. Verscherping van publicatiecriteria en –eisen kan het effect hebben van een

⁵⁴ Vergelijk hier Calhoun, C. (2009a): o.c., p. 589: “The reward system of academia itself is not clearly oriented to the sharing of knowledge as a public good. Professors are rewarded mainly for accruing standing within their disciplines or professions. Teaching is not comparably rewarded, though it is the primary means by which knowledge is shared beyond the circles of academic insiders.”

‘professionalisering’ die in het geval van universitaire departementen vooral een inkeer in zichzelf en een richten op het voldoen aan formele eisen betekenen. Internationaal hebben mede op die manier bijvoorbeeld de sociologie, en vooral de antropologie, hun rol in publieke debatten in toenemende mate moeten afstaan aan de cultuurwetenschappen.⁵⁵ De interne differentiatie van universiteiten, tenslotte, gaat vaak voorbij aan toegankelijkheid van kennis, maar bovendien gaat specialisatie voorbij aan het continue karakter van de werkelijkheid. De discrete departementen waarin de wetenschap is onderverdeeld hebben in toenemende mate moeite samenhangende uitspraken te doen over het leven als geheel zoals dat in het alledaagse ervaren wordt. Het ideaal van publieke kennis staat daarom onder druk als gevolg van een wetenschapsinterne organisatie van onderzoek en onderwijs.

De spanning tussen kwaliteit en toegang

De drie door Calhoun genoemde transformaties hebben een cumulatief effect en ze hebben geleid tot de situatie waar we nu in zitten. Het idee van de ‘onderzoeksuniversiteit’ komt uit de tweede helft van de 19^e eeuw, en het is sindsdien dat universitair wetenschappers multitaskers zijn: parttime onderzoek, parttime onderwijs, en een eeuwige spanning daartussen die al tot de 19^e eeuw teruggaat. De toegenomen toegang tot de universiteit leidt in Nederland tot een universiteitsinterne hiërarchisering en tot een enthousiasme voor ‘selecteren aan de poort’. En tenslotte bevindt de universiteit zich binnen een veld van concurrentie,

⁵⁵ Zie: Abbott, A. (2001): *Chaos of disciplines*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 22.

zowel nationaal als internationaal. Universiteiten concurreren onder meer om studenten, onderzoekers, onderzoeksgeld, aandacht, ‘rankings’. Omdat universiteiten zich binnen een positiemarkt bevinden – waar positie in een hiërarchie het belangrijkste goed is – is een voortdurende neiging naar exclusiviteit merkbaar. Alleen toponderzoekers krijgen prioriteit – alsof die puur op grond van eigen merites en genialiteit zijn wat ze zijn. Er moeten alleen topstudenten binnen komen – alsof die briljant geboren zijn en niet vooral een klassevoordeel hebben waarvan de afwezigheid bij anderen gecompenseerd dient te worden door een universiteit met een publieke taak. En er wordt qua financiering nagenoeg exclusieve prioriteit gegeven aan enkele toponderzoeksgroepen – alsof die eigenlijk buiten de universiteit en haar bredere publieke belang staan.

Volgens Calhoun bestaat er een fundamentele spanning tussen *kwaliteit* (‘excellence’) en *toegang* (‘access’).⁵⁶ Een te grote toegang tot de universiteit kan de kwaliteit van onderwijs onder druk zetten, net als een te grote toegang tot de publieke sfeer volgens Habermas de kwaliteit van de discussie aldaar onder druk zet. Omgekeerd kan een streven naar ‘excellence’ leiden tot exclusiviteit – een beweging die zeker gaande is – en daarmee wordt de toegang tot de universiteit beperkt. Voor de publieke taak van de universiteit zijn zowel kwaliteit als toegang cruciaal. Tussen beide waarden bestaat niet noodzakelijkerwijs een trade-off, omdat een goede kwaliteit en een grote toegankelijkheid elkaar niet *a priori* uitsluiten. Vanuit het publiek belang gezien kan ‘toegang’ zelfs ‘kwaliteit’ zijn, en een

⁵⁶ Calhoun, C. (2006): o.c., p. 9, 22.

omgekeerde relatie is ook denkbaar. Maar aan de basis van hun spanning ligt de verlichte en ietwat paradoxale gedachte dat wetenschap zowel autoritatief als democratisch kan zijn, en zowel instrumentele expertkennis als bijdragen aan de publieke sfeer kan leveren.

Gegeven die inherent spanningsvolle assumptie achter de universitaire bijdrage, zou reflectie op de publieke taak van de wetenschap centraal moeten staan in de afwegingen die tegenwoordig gemaakt worden op het gebied van onderwijs, onderzoek en de rol van de universiteit. Die reflectie kan de spanning tussen kwaliteit en toegang als uitgangpunt nemen. Kwaliteit en toegang zijn waarden die nauw verbonden zijn met de publieke taken van de universiteit. Als aan kwaliteit en toegang op die taken niet wordt voldaan, kan gezegd worden dat de universiteit zijn publieke taken niet goed uitvoert. Wanneer de universiteit bijvoorbeeld als bedrijf gezien wordt, wordt dat gedaan met het oog op kwaliteitswinst, maar de vraag is of de toegang tot de universiteit en de toegang van publieken tot op universiteiten geproduceerde en beheerde kennis er niet mee gecompromitteerd wordt. Verandering op de gebieden onderzoek en onderwijs kunnen in kaart gebracht worden in termen van de kwaliteit/toegang verhouding die ze bewerkstelligen, zoals hieronder in tabel 1 voor onderwijs gedaan en in tabel 2 voor onderzoek, op basis van recente ontwikkelingen en waarden:

	Kwaliteit	Toegang
Excellence	+	-
Diversificatie	+/-	+
Specialisatie	+	+/-

Concentratie	-	-
--------------	---	---

Tabel 1: kwaliteit en toegang van kernwaarden en veranderprocessen
op het gebied van onderwijs

De invulling hiervan is voorlopig, en een evenwichtige afweging behelst een universiteitsbrede discussie – een publieke discussie – in plaats van een afvinken van voor- en nadelen. Ik zou, als bijdrage aan zo'n discussie veronderstellen dat de nadruk op 'excellence' in onderwijs potentieel kwaliteitsverhogend kan werken, maar juist omdat er een zekere exclusiviteit mee gemoeid is de toegang tot de universiteit verslechterd. Diversificatie (het verbreden van het aantal taken van de universiteit) kan tot kwaliteit (in publieke zin) leiden, bijvoorbeeld wanneer universiteiten meer publieke taken op zich nemen en meer onderwijsvormen aanbieden, maar kan ook de kracht van de universiteit verzwakken. Het is voorstelbaar dat toegang tot de universiteit voor studenten toeneemt, ondanks de exclusievere praktijk die 'university colleges' met zich meebrengen. Specialisatie (het richten op speerpunten bijvoorbeeld) kan kwaliteitsverhogend werken, maar kan ook toegang verkleinen, bijvoorbeeld omdat als gevolg van specialisatie bepaalde studies verdwijnen of moeilijker bereikbaar worden voor studenten. Van concentratie is tenslotte de vraag of positieve effecten op kwaliteit en toegang te verwachten zijn. Concentratie (het samenvoegen van afdelingen, departementen, faculteiten of zelfs universiteiten) van bijvoorbeeld talenstudies binnen brede geesteswetenschappelijke bachelors zal ongetwijfeld tot kennisverlies leiden. Een

voorbeeld uit de geesteswetenschappelijke wereld is de theologie, die steeds meer wordt samengevoegd met wijsbegeerte en geesteswetenschappen. En in tegenstelling tot twintig jaar geleden, kunnen huidige theologen de bijbel nauwelijks meer in oorspronkelijke taal of vertaling (Hebreeuws, Aramees, Grieks) lezen. Het is dus belangrijk verschil te maken binnen wat politiek gezien ‘profilering’ heet tussen specialisatie en concentratie. Het eerste kan inhoudelijk nuttig zijn; het tweede is vooral een maatregel die met kosteneffectiviteit te maken heeft. Dat kan doorslaggevend zijn, maar een toets met het oog op de publieke taak van de universiteit kan daartegen een tegenwicht vormen.

Een voorlopige beoordeling van dezelfde ontwikkelingen op het gebied van onderzoek zou er zo (meer ambigu) uit kunnen zien:

	Kwaliteit	Toegang
Excellence	+/-	+/-
Diversificatie	+/-	+
Specialisatie	+/-	+/-
Concentratie	+/-	-

Tabel 2: kwaliteit en toegang van kernwaarden en veranderprocessen op het gebied van onderzoek

‘Excellence’ in onderzoek kan de kwaliteit van onderzoek verbeteren maar dat hangt af van de manier waarop het geconceptualiseerd wordt. Het is de vraag of onderzoek beter wordt wanneer onderzoekers zich exclusief richten op publicaties en subsidies. In het eerste geval is het in het belang van onderzoekers om onderzoek

te doen dat in artikelen vervat kan worden, en dat doet met name geesteswetenschappelijk en sociaalwetenschappelijk onderzoek te kort. Het is bovendien in dat geval voor onderzoekers aantrekkelijk hun resultaten in zo veel mogelijk deelartikelen op te splitsen, elk op kleine deelvragen of kleine variaties in onderzoeksdesign (manipulatie van variabelen, tijdreeks, interacties, et cetera). Dat leidt niet per se tot kwalitatief hoogstaand onderzoek. In het tweede geval – een focus op het verkrijgen van onderzoeksgeld – is het voor onderzoekers aantrekkelijk op den duur meer wetenschappelijk entrepreneur of manager dan onderzoeker te worden, en ook dat komt de kwaliteit van onderzoek niet per se ten goede. Ook de publieke toegang tot wetenschappelijke kennis is niet zonder meer gebaat bij excellent onderzoek. Het is bijvoorbeeld de vraag in hoeverre dergelijke onderzoekers zich verbonden met en verantwoordelijk voor een nationale publieke sfeer voelen. Hun publicaties worden exclusiever, zijn in bezit van enkele bedrijven die mondiaal als oligopolist optreden, en hun publicaties – typisch die publicaties die ze nodig hebben om voor ‘excellent’ door te gaan – zijn minder goed toegankelijk voor niet-wetenschappelijke publieken. Recent zijn hiertegen wetenschappers in opstand gekomen, juist omdat ze vinden dat de publieke toegankelijkheid van hun werk een groot goed is.⁵⁷

Diversificatie hoeft voor kwaliteit noch positieve, noch negatieve gevolgen te hebben, maar voor toegankelijkheid zijn positieve effecten te verwachten, omdat diversificatie betekent dat de universiteit zich op meer manieren verbindt met

⁵⁷ Zie bijvoorbeeld: <http://thecostofknowledge.com/> (30-08-2012).

publieken buiten de universiteit. Voor specialisatie geldt in belangrijke mate wat voor 'excellence' geldt. Alles hangt af van de manier waarop het gebeurt. Specialisatie kan negatief voor kwaliteit zijn omdat het interdisciplinariteit, maar ook verbreding van onderzoeksperspectief in het algemeen, kan bemoeilijken. Het kan er positief voor zijn omdat het verdieping mogelijk kan maken. Het kan toegang helderder maken, omdat duidelijk is waar kennis geproduceerd wordt, maar ook diffuser, omdat specialisatie kan leiden tot disciplinaire geslotenheid en zelfreferentialiteit. Concentratie, tenslotte, kan juist interdisciplinariteit en verbreding mogelijk maken maar kan de voordelen van specialisatie missen. Ook is voorstelbaar dat het de toegang tot wetenschappelijke kennis diffuser maakt, omdat voor publieken minder duidelijk is dan onder condities van specialisatie waar kennisproductie te lokaliseren is.

Zeker voor wat betreft onderzoek is het schema ambigu. Als gezegd is de invulling die er hier aan wordt gegeven slechts bedoeld als aan- of inzet voor discussie. Zo'n discussie bestaat bovendien niet uit het afvinken van voors en tegens, maar een weging van de effecten van veranderingen en van waarden die centraal staan in die veranderingen op kwaliteit en toegang – waarden die nauwe met de publieke taak van de universiteit verbonden zijn – lijkt me nuttig en noodzakelijk.

Conclusie: het centraal stellen van de publieke taak

Ik constateerde dat er in Nederland (te) weinig reflectie bestaat op de publieke taak van de universiteit, terwijl die reflectie een eerste voorwaarde lijkt te zijn voor een beoordeling van de veranderingen die universiteiten ondergaan. Allerhande veranderingen zijn niet in zichzelf een probleem, zo lang ze de publieke taak van de universiteit niet bemoeilijken. Dat geldt voor zowel private als publieke bindingen die de universiteit aangaat – en daarover moet dus niet in *a priori* veroordelende sjablonen gesproken worden. Dat geldt ook voor een thema als ‘excellence’. Het lovenswaardige streven naar kwaliteit van onderwijs en onderzoek – beide cruciaal in de publieke taak van de universiteit – moet daarin gewaardeerd worden en het is zaak er aansluiting bij te zoeken op manieren die niet de toegang tot de universiteit – evenzeer cruciaal in de publieke taak van de universiteit – beperken. En het geldt voor een thema als ‘internationalisering’. Wanneer daarmee bedoeld wordt dat de universiteit buitenlandse studenten aantrekt, moet de vraag gesteld worden of dat alleen gebeurt om geld te verdienen – de universiteit als bedrijf – of dat er ook een publiek belang mee gediend is – bijvoorbeeld een niet langer nationalistisch gedefinieerde publieke sfeer.

Reflectie op de publieke taak van de universiteit moet geen universitaire discipline worden. Ik zou er meer voor zijn dat het de substantie vormt van de publieke ruimte die de universiteit zelf vormt. De universiteit – in meervoud – huist zelf het eerste publiek dat van belang is in het werken aan de publieke taak van de universiteit: wetenschappers, studenten en ondersteunend personeel zelf zijn gebaat bij de discussieruimte die de academie biedt, maar die vooralsnog te weinig

benut lijkt te worden. Het is van belang daarin niet mee te gaan in de meer brede desolidarisering die onze tijd kenmerkt. Toen in 2011 hoogleraren protesteerden tegen de langstudeerboetes waren studenten aanwezig. Toen de studenten direct daarna demonstreerden, keerden de hoogleraren huiswaarts, bang om Malieveldstof op hun toga's te krijgen. Wetenschappelijk personeel, studenten en ondersteunend personeel vormen samen het intiemste publiek van de universiteit, en ze hebben een taak om bij alle verandering gezamenlijk de publieke taak van de universiteit voorop te stellen in de te maken afwegingen. We moeten bovendien niet vergeten dat bezuinigingen op ondersteunend personeel, zoals in 2012 aan de orde op de VU, een bezuiniging op wetenschappelijk personeel zijn. Niet alleen wordt de druk op wetenschappelijk personeel groter bij minder ondersteunend personeel, ook is het historisch zo dat veel ondersteunende taken die eerst door wetenschappelijk personeel gedaan worden – studieadvies- en ondersteuning bijvoorbeeld – vervangen zijn door niet-wetenschappelijk ondersteunend personeel.⁵⁸ Wie de term 'ondersteunend' serieus neemt, gaat voorzichtig om met degenen waarop hij steunt.

Universiteiten zijn lang relatief onbelangrijke instellingen geweest, die zeker voor de ontwikkeling van de wetenschap weinig relevant waren. De universiteit zoals wij die kennen is een relatief recent product. De transformatie die ze momenteel ondergaat is onderdeel van een wederom veranderende positie van de universiteit. Te veel starre behoudzucht of verlangen naar een nooit bestaande

⁵⁸ Calhoun, C. (2009b): 'Free Inquiry and Public Mission in the Research University'. *Social Research* 76(3): 901-932 (p. 911).

gouden tijd waarin de relatie tussen wetenschap en maatschappij nog ongecompliceerd was en wetenschap waarderingsvrij zijn gang kon gaan,⁵⁹ kan de productiviteit van die verandering schade doen. De vraag is of de universiteit kan groeien in zijn publieke taak in een veranderende omgeving, of dat ze gedegradeerd wordt tot een niet per se efficiënte en aantrekkelijke outsource-capaciteit van toegepaste R&D. Het komt, met andere woorden, aan op de vraag of de universiteit een institutie van Deweyaanse ‘intelligence’ kan worden, van een “way of knowing in a world without certainty.” Een structurele bezinning op de publieke taak van de universiteit en op de gevolgen daarvoor van huidige veranderingen (een ‘world without certainty’) lijkt me daarvoor een eerste voorwaarde.

⁵⁹ Zie: Brown, M.B. (2009): *Science in Democracy. Expertise, Institutions, and Representations*. Cambridge, MA: MIT Press, p. vii.